

Foglalkozásokhoz, egzisztenciális élethelyzetekhez

kötődő szentek tisztelete

Csongrádon a 18–20. században.¹

Nepomuki Szent János és Szent Orbán kultusza.

Az egyes történelmi korszakban felerősödő, „divatos” vagy erejét veszítve háttérbe szoruló kultuszformák mindig egy fennálló vagy újonnan jelentkező igényt mutatnak, gyakran aktuális társadalmi és gazdasági problémákat jeleznek. Az adott kor és a helyi társadalom tükrét mutatja, hogy mely szenteknek állítanak szívesen szobrot, festetnek oltárképet, melyek a fogadalmi ünnepek, kikhez imádkoznak a legbuzgóbban, és adott esetben, mely szentről nevezik el (vagyis kinek az oltalmába ajánlják) gyermekeiket. Bizonyos szentek tisztelete az idő múlásával aktualitását vesztheti, új tartalommal telítődik, vagy ideiglenesen háttérbe szorul. A szentisztelet tehát *indikátor* jellegű.²

A különböző foglalkozási csoportokhoz kötődő, védelmező és oltalmat nyújtó szentek tisztelete elsősorban *preventív* jellegű. A cél az, hogy a patrónusok a földi halandók könyörgését meghallgatva transzcendentális síkon megakadályozzák egy-egy járványos betegség, árvíz vagy jégverés bekövetkeztét, szüntessék meg a közösség normális működését felbolygató veszélyhelyzeteket. A felsorolt katasztrófák a közösség tagjait nem egyforma mértékben érintik, így az egzisztenciális szentek tiszteletének ápolása többnyire egy meghatározott kultuszhozordozó réteghez köthető.

Ahhoz, hogy a jelenséget Csongrád esetében megvizsgálhassuk, néhány mondatban ki kell térnem a 18–20. században jellemző gazdasági-társadalmi és vallási körülményekre. Csongrád³ a Tisza és a Körös folyó torkolatánál, az Alföld közepén fekszik. A terület természeti adottságainak köszönhetően lakói egészen az 1960-as évekig túlnyomórészt állattenyésztéssel, földműveléssel, halászattal és szőlőműveléssel foglalkoztak. A vizsgált időszakban, egészen 1849-ig a város földesúr- és kegyura a gróf nagykárolyi Károlyi család volt. A mezőváros lakói 1723-ban építtették első, szilárd falazatú templomukat, melyet először Nagyboldogasszony, később Szent Rókus tiszteletére ajánlottak fel.⁴ Az 1760–70-es években a kegyúr és a hívek adományaiból épült a mai főtemplom, a Nagyboldogasszony templom. A legközelebbi templomépítésre majdnem száz évvel később került sor, amikor 1858-ban a helyi zsidó hitközség zsinagógát emelt a városban. Bár több felekezet (zsidó, református, evangélikus, görögkeleti) is élt háborítatlanul a városban,

1 A tanulmány eredeti megjelenési helye: Antos Balázs – Tamás Ágnes szerk.: *Rajzolatok a magyar történelemről*. Szeged, 2010. 11–24.

2 V.ö. Tüskés 1984. 138–151.

3 V.ö. BARTA 1980. 188–201; DUDÁS 1998. 99–120; ERDÉLYI 1998. 3–18; EXTERDA 1979. 248–256; GÁT 1982. 5–224; KRUSZLICZ 1988. 17–47; SEBESTYÉN 2002; SZÜCS 1986. 63–73; TARI 1977; VÁRY 1979.

4 A pestisjárvány elmúltával a csongrádiak elsőként egy kisebb *kápolnát* emeltek Rókus, Rozália és Sebestyén tiszteletére a mai Nagyboldogasszony templom mögötti területen. A ma is látható Szent Rókus *templomot* először Nagyboldogasszony tiszteletére dedikálták. A járványok elmúltával a növekvő lélekszám miatt a csongrádiak hamar „kinőtték” a kis templomot, így a kegyúr egy nagyobb templom építését kezdeményezte. Az új templom elkészültével (1770) névcsere következett be: a kisebb, régebbi templomot Szent Rókusnak, az új templomot Nagyboldogasszonynak dedikálták. Az új templom mögötti Szent Rókus, Rozália és Sebestyén kápolnát még a 18. században elbontották.

számuk minden időben igen alacsony volt: Csongrád hagyományosan római katolikus többségű (kb. 96%) mezőváros.⁵

A város az elmúlt három évszázadban sokat szenvedett a különböző járványoktól (pestis 1738–39, kolera 1893), árvizektől (kiemelkedően az 1866, 1876, 1879, 1881, 1884, 1887, 1888 években), szárazságtól (1862, 1866), a jóságokat gyakran tizedelték különböző betegségek, főleg a száj és körömfájás.⁶ Az 1738-ban dúló pestisjárvány vagy *gugahalál* idején az akkori plébános, Vintze Gergely az Oltáriszentséget hordozva körmenetet vezetett a város körül, és híveivel azt a fogadalmat tette, hogy a járvány elmúltával Szent Rókus ünnepét mindig különös pompával fogják megülni. A fogadalomnak eleget téve építették fel a csongrádiak a Szent Rókus, Rozália és Sebestyén kápolnát az 1740-es években.⁷

Nepomuki Szent János

Tisza-parti város lévén a csongrádi lakosok igen nagy százaléka foglalkozott kisebb-nagyobb mértékben halászattal. Füzesi Péter így ír a 19. századi Csongrádról: „Más világ volt ez, de más-képp is éltek az emberek. Több volt a halász, több a pástor, a hal meg a legelő bősége miatt, kevesebb a parasztember”.⁸ A kenyeret adó folyó azonban gyakran sodorta veszedelembé a várost. Hegyi Antal plébános így tudósít az 1888-as árvíz okozta lelki szorongatásokról:

„Néptelen volt a város és üres a templomok mikor a belvárosi templomból elszállítottam az Oltáriszentséget, mert az ár betörése esetén méteres víz lett volna a templomban, és a szent tárgyakat csupán a misézéshez szükséges legszükségesebb szereket hagyván hátra, hangos zokogásaiban tört ki az utcák népe, hogy már csakugyan elvész a város, mert a belvárosból már az Oltáriszentséget is elviszik...”⁹

Ez az állandó fenyegetettség kiváló talajt nyújtott egy jellegzetesen barokk szent, Nepomuki Szent János tiszteletének meggyökeresedéséhez.

Nepomuki Szent János a vízi foglalkozást végzők és az úton levők patrónusa. Életében igen magas egyházi pozíciókat töltött be, utolsó éveiben IV. Vencel király feleségének a gyóntatópapja volt. A legenda szerint egy ízben a király – mivel kétségek támadtak benne neje hűségét illetően

5 1870-ben a Historia Domus 16.772 katolikus, 517 zsidó, 59 „ágotai” 9 helvén és 2 görög katolikus lakosról számol be Csongrádon.

6 Válogatás a korabeli feljegyzésekből:

1831: „Elérkezett a nagy *mirigyhalál*, amely tartott 31 napokig, meghalt pedig 831 lélek, de voltunk olyan veszedelemben, hogy azt mondtuk, talán egy ember sem marad meg, mert a halotthordó kocsik úgy zörögtek, mint szüretkor a hordót vivő kocsik.”

1844: „Igen nagy dög *árvíz* volt, és soká is tartott, június végével kezdett apadni.”

1846-47: „*nagy szükség*” [éhínség] „ha Szentesről kocsival nem hordták volna a kenyeret, sok szegény éhen meghalt volna.”

1852: „márciusban, áprilisban *nem volt eső* [...] a marhákat úgy hordták a rétről haza, mert éhen döglöttek, és mindenütt a pusztákon is széjjelverték a barmokat a nagy szükség végett. Ha egy szál szalmát kaphatott az utcán, felvette, olyan éhes volt a jószág.” V.ö. Tari 1977.

7 Az augusztusban született fiúgyermekek túlnyomó többségét még a 19. században is Rókusnak nevezték el.

8 CsKK TLM NA 67. 2008. 251.

9 NPI Historia Domus II. kötet, 107.

– rá akarta venni Jánost a gyónási titkok feltörésére. Mivel semmi módon nem ért célt, 1383-ban a Moldvába ölette. Ő a csehek nemzeti védőszentje.¹⁰

Nepomuki Szent János tisztelete az 1729-ben befejeződött szenttéavatást követően lendült fel Magyarországon, de a szabadtéri szoborállítás ennél korábban, az 1690-es években elkezdődött, és egészen a 19. század második feléig tartott.¹¹

Csongrádon az első Nepomuki szobor a vízzel körülvett Belsőváros bejáratánál, a víz mellett helyezkedett el. Az állítás pontos dátumát nem ismerjük, legkorábbi említése 1783-ból származik. Minden valószínűség szerint ez lehetett a város első köztéri szobra.¹² Az ábrázolt szent csongrádi kultuszáról egyetlen feljegyzés maradt fenn, mely arról tanúskodik, hogy ünnepnapját (május 16.) díszes körmenettel, búcsúval ünnepelték meg. Fontos kihangsúlyozni, hogy a szent életéről szóló legendát a csongrádi hívek ismerték és énekelve, közösen elevenítették fel.¹³ A szobrot időnként megújították, időközben lecserélték, a helyét kis távolságon belül megváltoztatták, ahogy éppen a városrendezés megkívánta.¹⁴ Az utolsó, homokkőből készült szobrot az 1970-es évek elején összetörték. Máté István helyi szobrászművész 1987-ben díszkutat formázott a régi kőszobor helyére. Napjainkban a víz nem a díszkútból, hanem a tőle néhány méterre levő, szintén Nepomuki Szent Jánosnak szentelt ártézi kútból folyik.

A 19. században a szentnek három szobra is állt a város különböző pontján, többnyire a Tisza partján és a már említett helyen, a Belsőváros bejáratánál.

A csongrádi hívek 1818-ban a város külterületén, az úgynevezett böldi révnél emeltek homokkő szobrot Szent János tiszteletére. Amit biztosan tudunk, hogy a szobor magas talapzaton állt a gát belső oldalán az ártérben, így az 1881-es árvíz idején a víz *éppen szent János bajszáig ért*.¹⁵ A szobor körül négy jegenyefa állt, melyből kettőt még az 1888-as áradás előtti évben kivágtak. Hegyi Antal plébános az eladott fa árából fedezte a szobor felújítási költségeit. Ez a lépés – mármint a fák kivágása – azonban végzetesnek bizonyult a böldi Szent János sorsára nézve. Alig egy évvel a teljes felújítás után a Károlyi uradalom Szegvárról érkező kompját az áradat a szobornak sodorta, így az a vízbe bukkott. A gróf később kárpótolta a csongrádiakat a veszteségért és új szobrot készíttetett a böldi révbe – ám ezúttal védett helyre, a töltésen kívülre. Az új alkotást már léckerítés vette körül, de ültettek mellé élő sövényt, orgonabokrot és négy kanadai nyárfát is.¹⁶ Ezt a szobrot 1945-ben döntötték le, ma már csak a talapzata látható.

A harmadik Szent János szobrot 1904-ben állították a csongrádiak szintén a Tisza partjára, a pontonhid feljárójához. A végzet ezt a szobrot is utolérte: 1919-ben a városba vonuló román csapatok szétlőtték, majd ledöntötték. Az alkotást egészen 1992-ig nem pótolták. A ma is látható szobor Máté István szobrászművész keze munkáját dicséri. Ez az alkotás egy osztrák műhelyben készült, több száz éves tihanyi kőszobor másolata.

Nepomuki Szent János csongrádi tiszteletének a Nagyboldogasszony-templomban is van nyoma, ahol a 18. század végén olajképpel ellátott kőoltárt emeltek a vizen járók védőszentjének. A templom bal oldali oromzati fülkéjében ugyancsak a szentről készült szobrot láthatjuk.

10 A szent életéről és magyarországi kultuszáról bővebben lásd. BALINT 1977.

11 TŰSKÉS – KNAPP 2001. 198.

12 V.ö. DUDÁS 1989. 230.

13 „Ide korábban búcsút vezettek, körmenetben vonulva énekeltek a szent tragédiáját. A csónakon felvonuló halászok koszorút dobta a Tiszába.” DUDÁS 1989. 230.

14 1787-ben özv. Mészáros Lajosné áthelyezte a Szent János tér déli oldalára. 1929-ben Forgó Mihály és neje, Kocsis Veronka felújította. V.ö. DUDÁS 2000. 68; TÓTH 2001. 231–248.

15 VPL APAr. Cs. Hegyi Antal plébános bejegyzése, (Hitoria Domus kitépelt lapjai) 1888. 147.

16 VPL APAr. Cs. Hegyi Antal plébános bejegyzése, (Hitoria Domus kitépelt lapjai) 1888. 146–147.

Szent Orbán pápa

Csongrádon a szőlőtermesztés idejének kezdete a múlt homályába vész, feltehetően már az Árpád-korban elkezdődött, de csak a 17–18. században kezdik el exportálni. 1827-ben már 1100 holdon művelték az igen jó minőségű kadarkának és kékfrankosnak valót, főleg aprócska, pár holdas birtokokon.¹⁷

Szent Orbán pápa tiszteletének első nyomaival a 19. század második felében találkozunk Csongrádon. Ekkoriban ugyanis (1856) a csongrádi szőlősgazdák homokkőből készült Orbán szobrot rendeltek egy neves budapesti mester, Gerenday Antal faragóműhelyéből. A szobrot a *haleszi szőlők* között állították fel.¹⁸ A szent pápai ornátusban, tiarában és pásztorbottal látható, jobb kezét áldásra emeli. Lábánál szüretelő vödör, benne színesre festett fürtökkel. Néhány évtizeddel később több szakrális emlék is került a szobor mellé: 1893-ban egy kereszt, egy évvel később lourdes-i Mária és Bernadette, majd 1901-ban egy kisebb harangláb.¹⁹ A Csongrád határában levő Szent Orbán szobor a kultusz egyik legkeletibb emléke Magyarországon.²⁰

A szobor felállítása óta minden év május 25-én búcsút tartanak a szobornál. Erre az alkalomra a huszadik század elején még gyalogosan jöttek zarándokok Alpárról, Cséparól, Szelevényről, Bács-Kiskun megye szőlőtermesztő vidékeiről. A búcsújárók napokkal korábban útra keltek, és a keresztet hordozva maguk előtt jóformán végigénekeltek az utat.²¹ A búcsúsók lelki táplálékáról 1896 óta kihelyezett szentmise gondoskodik, hogy a tanyákról és a szőlők közül összeverődő nép ne maradjon prédikáció és misehallgatás nélkül.²²

A speciális patrónusok szobrait jellemzően a védelemre szoruló régió központi helyén, vagy annak közelében állították fel: Nepomuki Szent Jánost a vízpartra, Szent Vendelt a legelő szélére, Szent Orbán pápát pedig a szőlők közé. Ha a patrónusok oltalmába vetett bizalmon csorba esett (például elverte a jég a határt), az állítató közösség a szobor megrongálásával is kifejezhette csalódottságát.

1935 májusában a hirtelen beálló éjjeli fagy a csongrádi szőlőtermést tragikus módon tönkretette. A gazdák elkeseredését fokozta, hogy egy héttel később – amikor úgy tűnt, hogy a kedvező időjárásnak köszönhetően össze még akár közepes termés is elképzelhető – egy hirtelen jött jégverés

17 *A Szegedi Híradó* 1865. június 18. (49) és június 22. (50) számában így ír a csongrádi szőlőművelés jelentőségéről: „A szőlőművelés képezi Csongrád legfőbb jövedelmi forrását, mert saját fogyasztásán kívül nemcsak Szentes és Hódmezővásárhely nagy közönségét, Nagy Kunság közelebbi helyeit, a szomszéd Csany és Felgyő dohánytermesztő községeket látja el borral, hanem még Pestre is tesz szállításokat.” Lásd még Erdélyi 1998. 7; Mód 2002. 25–32.

18 *Csongrádi Közlöny* 1894. május 6-i számában ekképpen tudósít az eseményről: „A Haleszi szőlősgazdák a szent Urbán szobra mellett Tösmagi Rozália, férjezett Darida Andrásné kezdeményezésére e folytan aki e célra 100 forintot adott a lourdesi bold. Szűz tiszteletére díszes szobrot emeltek mintegy 400 forintnyi költséggel. A kőműves munkálatokat Ujszászi János helybeli építész végezte, a szobrot pedig mellék alakjával együtt Géberth János fővárosi aranyozó szállította. A szobor felavatása ma délelőtt 10 órakor történik meg s plébánia templomunkból az első mise után processió indul a szoborhoz. A mai ünnepélyen különben össze lesz kötve a Szent Urbán szokásos búcsúja is, minthogy különben az idén ez a búcsú az Úrnapot követő vasárnapra esnék, amikor is a belvárosi Úrnap processió miatt megtartani nem lehet. A lourdesi szobor különben közadakozásból készülvén, minthogy költségei még nincsenek teljesen fedezve, az adományok elfogadtatnak rája a Szőke János házánál kitett gyűjtő íven.”

19 *Csongrádi Közlöny*, 1894. május 6, DUDÁS (kézirat) é. n. 11–12.

20 GYÓVAI B. 1989. 188.

21 GYÓVAI B. 1989. 189.

22 Hegyi Antal kérelmét lásd. VPL APar. Cs. 1896. évi 93. számú irat.

a maradék szőlőt is elpusztította.²³ A kettős kár mélyen lesújtotta a szőlősgazdákat, akik a „hanyag” védőszenten töltötték ki haragjukat. A *Csongrádi Híradó* 1935. májusi számában ekképpen számolt be a szobor megromlásáról: „A jégverést követő éjszakán ismeretlen tettesek meggyalázták Szt. Orbán szobrát a csongrádi szőlőhegyen. A felemelt két ujjal figyelmező, ígét hirdető jámbor férfiú hátára venyigét kötöttek és meggyújtották. Mintha az élettelen anyagból formált testének további fájdalmat akartak volna okozni, eltörték a kezét. Másnap az arra járók papírt találtak a szent lábainál, amelyre a következőket írták: 'Elvitted a szőlőt, vidd a venyigét is!'"

Csongrádon az egzisztenciális szentek tisztelete valószínűleg a török kiűzése után felerősödő jezsuita missziók és az eredményes lelkipásztori munka hatására honosodott meg. Ez a jelenség az ország többi területéhez képest késve jelentkezett, de viszonylag könnyen kiszorította a régi áhitatformákat – például Szent Dömötör egykori csongrádi tiszteletének már alig találni nyomát a 19. században. A vizsgált település esetében aligha beszélhetünk középkori gyökerű szentkultuszról, hisz Csongrád lelki életében a török hódoltság valódi törést okozott.²⁴ Az egykori hódoltsági területeken egyedül a *Regnum Marianum* eszméjében megújuló Mária-tiszteletnek vannak erős középkori gyökerei. Csongrádon is megfigyelhetjük, hogy a különböző foglalkozásokhoz kötődő szentek tiszteletét fölülmúlja, mintegy keretbe foglalja a Szűzanya-kultusza. Szűz Mária egyetemes oltalmazó, akihez bizalommal fordulnak mindenféle testi-lelki bajban, és oltalmat keresnek anyai szeretetében.

IRODALOM

BARTA László

1980 Az 1828. évi országos összeírás Csongrádon. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikek Csongrád város történetéből 1980*. Csongrád Városi Tanács, V. B. Bizottság, Csongrád, 188–201.

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium II.*, Szent István Társulat, Budapest.

DUDÁS Lajos

1989 Csongrád város belterületének történeti és jelenkori (hely) névjegyzéke L-től ZS-ig. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikek Csongrád város történetéből 1989*. Csongrád Városi Tanács V. B. Bizottság, Csongrád, 219–238.

1998 Adatok a római katolikus egyház 19. századi csongrádi működéséről. In. GEORGIADIS Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1998*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 99–120.

2000 Csongrád. In. TÓTH Ferenc szerk.: *Csongrád megye építészeti emlékei*. Szeged.

23 A Csongrádi Híradó így tudósított pár nappal az események után. „Évek óta elő nem fordult nagy csapást zúdított Csongrádra és környékére a május 2-ra és 3-ra virradó éjjeli fagy. Mint már említettük is, úgyszólván az egész szőlőhegy letarolva, feketén hirdeti a két fagyos éjszaka, főleg a második éjjel pusztítását [...]. A védettebb helyeken is mínusz 3 fokra szállt a hőmérséklet [...]. Péntek óta kialakult a csapás szomorú, teljes képe. A hideg különösen a szőlők között éreztette hatását, és katasztrofális kárt okozott. A szőlők jórészt elfagytak. A gazdák 80-100 százalékosra mondják a szőlők között mutatkozott kárt.” V.ö. SEBESTYÉN 1982. 249–293.

24 Békés, Csanád és Csongrád megyékben a települések pusztulásának aránya 88%-os volt akkor, amikor a törököket kiűzték!

ERDÉLYI Péter

1998 Csongrád város rövid története. *Múzeumi Füzetek Csongrád 1.* Tari László Múzeum, Csongrád, 3–18.

EXTERDA Tibor

1979 Jelesebb évszámok Csongrád város történetéből. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1979.* Csongrád Városi Tanács V. B. Bizottság, Csongrád, 248–256.

GÁT László

1982 Csongrádi történelmi olvasókönyv. In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1982.* Csongrád Városi Tanács V. B. Bizottság, Csongrád, 5–224.

GYOVAI B. Lajos

1989 *Szettek szobrai és keresztjei.* In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1989.* Csongrád Városi Tanács V. B. Bizottság, Csongrád.

KRUZSLICZ István

1988 Csongrád város mezőgazdasága és lakosainak helyzete II. József kataszteri földmérése tükrében. In. BLAZOVICH László szerk.: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIII.* Szeged, 17–47.

MÓD László

2002 Csongrád város gazdasági kapcsolatai (1766–1820). In. SZÜCS Judit szerk.: *Múzeumi Füzetek Csongrád 5.* Tari László Múzeum, Csongrád, 25–32.

SEBESTYÉN István

1982 A szőlőműveléshez fűződő hagyományok és szokások. In: BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből.* Csongrád Városi Tanács V. B. Bizottság, Csongrád, 249–293.

2002 *Csongrád a XXI. század küszöbén.* Budapest.

SZÜCS Judit

1986 „Az apám is még az öregapám is itt született” (Arcok, képek, emlékek I. rész) In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1986.* Csongrád Városi Tanács V. B. Bizottság, Csongrád, 63–73.

TARI László

1977 *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901.* Csongrád megyei könyvtári füzetek 7.

TÜSKÉS Gábor

1984 A barokk kori szenttisztelet rétegei. In. HOFER Tamás szerk.: *Történelmi antropológia: Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülészek előadásai.* MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 138–151.

TÓTH Ferenc

2001 A Nepomuki Szent János kultusza Csongrád megyében. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Studia Ethnographica 3.* 2001. 231–248.

TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva

2001 *Népi vallásosság Magyarországon a XVII–XVIII. században. Források, formák, közvetítők.* Osiris Kiadó, Budapest.

VÁRY Gellért

1979 *Emléklapok Csongrád múltjából.* Szeged.